

सौरे श्रेष्ठ एतेन शोक निवर्त्तकत्वमुक्तं । तादृशे विलस । विलास प्रकारमाह । हे कुच कलशतरलहार इति कु
 च कलशयोस्तरलः । हास्यस्यास्तादृशे । विलासे हारस्य तरलत्वकथनेन विपरीतरसः सूचितः । आदौ कुंजद्वारे
 स्थितायास्तस्याः कैलिसदनप्रवेशमुपदिशति । कुसुमेति । कुसुमचयैरचितं शुचिनिर्मलं ज्योत्स्नावद्योत
 मानं यद्वासस्य गेहं तत्र हेराद्ये माधवसमीपं प्रविश । हे कुसुमसुकुमारे देहे तव च त्वं विलस । यथारचनायां
 विविधपुष्पाणि शोभन्ते तथा त्वमपि कुसुमसुकुमारांगीतत्तद्देगे विलासं प्राप्नुहि । वसंतप्रादुर्भावे पुष्पाणां
 विलासो यथा तथा माधवसमीपे त्वदंगानं विलासो भवन्निति भावः । अथरत्युपयोगि विविधं वायुं वर्णय
 ति । चलेति । कीदृशे गेहे च लः त्वदंगसौ रभा प्राणलोलुपः यो मलयवनपवनस्तेन शीते शीतले वासगेहे
 प्रविशेति संबंधः । तत्र गमनानंतरस्वरूपमाह । हे रति बलितललितगीते । पररस्य रत्या बलितं संयुक्तं अत
 एव ललितं मनोहरं गीतयस्यास्तादृशि विलस । प्रियेण सहरति रभसो त्साहनमधुरालापगीतानि कुर्वती
 विलासं प्राप्नुहीति भावः । विततेति । पुनः कीदृशे विताः विस्तृताः याद्व्यस्तासां नवपद्मा वासैः घने तादृशे
 वासगेहेति नात्यंतमेकांतता सरवीनामप्यदृश्यता सूचिता । एवं सति निःशंकं कैलिः कर्तव्येति ज्ञापि
 ते । तदुपयोगि संबोधनं मग्ने वक्ष्यते । हे अलसपीतजघने । अलसं पीनत्वेनैव गमने मेथरं पीनं जघनं
 यस्यास्तादृशि एतेन क्रीडोपयोगि सामर्थ्यं द्योतितं । तादृशं त्वंचिरं विलसतिसंबंधः । पुनः कीदृशे । मधु

मुदितेति। मधुना वसन्तेन तज्ज नितनवीन प्रकरे देन वा मुदितं यन्मधुपकुलं तेन कलितं कृतः एवो गुजा
 ये वो यत्र एतेन तन्मिषेण त्वा माद्वयतीति सूचितं। तादृशे वासगे हे प्रविश। हे मदनरसेन रभसभा वो यस्यास्ता
 दृशितद्रभसरसेन त्वमपि तत्तद्वा वा न्यकाशयती विलसेति भावः पुनः कीदृशे। मधुरतरति। मधुरतरः पिक
 निकरस्य निनदस्तेन मुख एतेनैव मेव मधुरतरकूजितं त्वमपि ककूजनरचितशोभा वर्णयति। दशानरुचि
 रुचिरशिखर इति। तादृशे कूजेनेया प्रकटा दशानरुचिः अथवा त्वया कूजेनेया प्रकटा कृते प्रिये पितदनुकर
 णेन प्रतिकूजनं कुर्वति सति तदा मधुरस्मितेन तव प्रकटा दशानरुचिस्तस्या रुचिरशिखरो ग्रभागस्तत्का
 तिकिरणप्रचाररूपो यस्या तादृशित्वं विलसेति संबन्धः एवं सखी वचनानि शृण्वती तत्र प्रविष्टेति गीतमुपसं
 हरति। विहितेति विहितः पद्मावत्याः सुखसमाजोयेन तादृश एतदनुवर्णनेन तस्याः सुखसमाजो जात इत्यर्थः
 एतेन तामेव आवयतीति सूच्यते। तेन तदर्थमेवैतद्वर्णनं कृतमित्यपि ज्ञापितं। तादृशे जयदेवक विराजराजे हे
 मुरारे मंगलशतानि कुरु। कीदृशे भणति। त्वद्रुणवर्णनं कथयति। अथवा विहितः पद्मावत्याः राधायाः सुख
 समाजोयेन तादृशे जयदेवक विराजराजे सखीजने हे मुरारे सप्रतिबंधकदोषनिवर्तकः मंगलशतानि
 कुरु। प्रियासंगमेन क्रीडन् सखीनामस्माकं तद्वत्लोकनं जनिता परमानंदरूपमंगलशतानि कुर्विति प्रा
 र्थना सूचिता। कीदृशे भणति। त्वत्कैलिमीतानुवर्णनं कुर्वति। एतेनास्माकं त्वत्कैलिकथनमेव जीवन

मिति ज्ञापितं । एवं सकलोद्दीपनविभावादिसामग्रीसहितं उल्लसितमन्मथकलातिमनोहरं प्रियं वीक्ष्य साति
वादि धर्मीन्द्रकटयंती प्रत्याह । त्वंचित्तं नेति । चिरं चिरकालं त्वंचित्तेन बहन्ति श्रान्तः । अन्येऽपि भारं बहन्त्यां
तो भवति तथा त्वं बहन् जातः पुनः कंदर्पेण च तापितः तापं प्रापितः यथा पूर्वश्रान्तः पश्चान्मर्त्तुः । न तापं प्रापि
तो भवेत्तादृशः पुनः तृषार्त्तः पानीयमिच्छति । तथाऽयमिति पुरस्वत्वेन दर्शयति । तव सुधासंवाधं विंवाधरं पा
नुमिच्छति । सुधासंवाधते स्वमाधुर्येणतिरस्करोति तादृशं विंवाधरं तथेत्यर्थः । तस्मात्तृषाति स्थपानीयं दे
यमेव जीवनरूपत्वात् इति क्षणं क्षणमात्रमिह अस्या कं अलं कुरु । अन्यापि शालायां स्थित्वा पानीयं
पाययति तथा त्वमस्योत्संगमं लंकृत्वा तं पायेति भावः । एवं कथने सकलज्जस्मितकंपं बिलोकयंतीं प्रत्याह । धू
क्षेपेति । कक्षेपेया लक्ष्मीस्तस्या लवैर्नैव क्रीते विक्रयेण गृहीते दास इव विक्रीतसेवक इव सेवितं पदं भो
जयेन तादृशं संभ्रमः कुतः । अधुना त्वं सकलोपसेवितचरणा पृथ्वीपति चूडामणिः । अयं तु तव दासः यथै
व मनसितथा ज्ञापयदुं वादे हिराज्यं वा वितरः । त्वदीयो मिति संभ्रमो नोचितः । एवं सखी बचनश्रवणा
नंतरं तत्र प्रविष्टा । सेति । साराधाः ससाध्वं ससानंदं च भयं सुगधात्वेन आनंदः कामोत्साहेनेति लक्ष
णद्वयेन मध्यात्वं सूचितं । सुनः क्षणद्वयमाह । गोविंदे लोलैर्लोचनयस्यास्तादृशी तन्मुखमाधुर्यपानार्थं
मुल्लंठयानेत्रयोः लोलत्वं लज्जया चत्करणे भयमपीति ततो लोलत्वं । पुनः कथं भूता । मंजुमंजीरसिंजा

नाकुंजंतीनिवेशनं प्रविवेश। केलिसदनं प्रविष्टा। ततस्तत्र यथारूपं प्रियं दृष्टवती तादृशं गीतेन व
 र्णयति॥ ॥ बराडीरागे रूपकताले॥ ॥ हरिमेकरसंचिरमभिलषितविलासमिति। साहिरं एकरसं
 ददर्श। साक्षादुद्बुद्धयस्यान्मथैकरसात्मकमित्यर्थः। सखीभिर्यथाकथितं तथैवैकरसं दृष्टवती। अ
 थबाराधाविषयिकसमाधिनिश्चलीकृतांतःकरणेन्द्रियादिसाक्षादाविर्भूततत्त्वरूपात्मकत्वेनैक
 रसंतदेकं भावरूपं पूर्वं दृष्टवती। एकं रूपताकथं जातेत्याह। चिरंबहुकालं प्राप्याभिलषितः विलासो
 येन तादृशं अतएव तद्व्यानेन तदात्मकता जातेति भावः। ततएतदृशं नंतरं जनितधर्मयुक्तं विविधं स्थि
 गुरुहृषति। गुरुर्यो हर्षः सर्वातिशयोक्त्यो हर्षः तस्य च शब्दं दत्तेन वा तथा वदनं यस्य। एतदृशं नंतरं तदा
 नंदोद्भासेनोत्तरलितपरममाधुर्यमनोहरं जातामिति भावः। ततोऽनंगस्य विकासो यस्य तादृशं। ए
 तेन पूर्वं अंतःसर्वभावनात्मकं स्थितं तदेव तदृशं नेन बहिः प्रकटीभूतमित्यर्थः। ध्रुवः। तदेव वर्णयति।
 पुनः कीदृशं। राधावदनेति। राधावदनविलोकनेन विकारितः विविधविकाराणां सात्विकादिभावानां
 संगोयस्मिन्। तत्र दृष्टंतः विद्युमंडलस्य दृशनेन तरलितस्तुंगास्तरंगायस्मिन् तादृशं जलनिधिमिव
 यथा समुद्रः रसेन पूर्णजगाद्यश्च महागंभीरोपि विद्युमंडलदृशनेन तरलतरंगो भवति तथाऽयमपि तदृ
 शं नेनोत्थलितभावतरंगो जात इति भावः। एतेन विविधलावण्यविलासे कललिततरंतद्रूपं जाति

विदूरं यथास्यात्तथाहारं परिरन्यदूरो देवदशी चित्वा एव मेव परिरं भागं कर्तव्यमिति तथा कृत्वा परिरं भ्यो
रसिद्धतं । अथवा प्रथमलक्ष्मी लवक्रीते दास इवेत्युक्तत्वास्त्रियाकंठस्थितं हारमादाय दूरो देवागत्या
विदग्धासखीतं प्रियाय दत्तवती प्रियया प्रेषितोऽयमिति तदा दूरदेवतं प्रियारूपमेव मत्वा परिरं पश्यन्त्यादु
रसिद्धतां यथाऽपराधसमानं तं प्रसादज्ञापकं सेवकाय किंचिद्दीयते स पुनरुरसित इत्यादि शिरसितये
त्यर्थः । कीदृशं हारं अमलतरा तारा मुक्ताय स्मिन् तादृशं गतेन प्रसादमुक्ताय प्रावज्जनितं प्रथमप्रियस्य निवृ
त्तं प्रियाया अपि विक्रीतत्वेन संश्रमो निवारितः । कथमिव स्फुटतरं यथास्यात्तथा केन कंदवेन करं वितं यमुना
जनपुरमिव पूरपदेनालुलद्रसतरंगवत्वं सूचितं । पुनः कीदृशं । श्यामलेति । श्यामलमतिशयेन श्यामं । केवलं श्या
मलं रूक्षत्वेन मतोरमं न भवतीति मृदुलमुक्तं । तेन स्निग्धत्वं कोमलत्वं सपुष्टत्वं स्पष्टं सुखकारित्वं च येन पितं ।
तादृशं कलेवरं मंडलं सर्वावयवसमूहाय स्य तादृशं पुनः कीदृशं अधिगतं कटितेदकृतं गोरपीतं दुकूलं येनीपि
तपदं विहाय गोरपदोपादानात् प्रियांगसादृश्येन तद्धृतमिति ज्ञापितं । तत्र दृष्टांतः । नीलनलिनमिवेति । कीदृशं
तूत् । पीतपरागपटलप्रेरणवल्लियंतं मंडलाकोरणं जितहृदयं यस्य तादृशं गतेन समंततः स्वबन्धकर
दूरसंबलितनवविकसितनीलकमलस्य स्वरूपेण दृष्टांतं कथनान्मूलतलगतपीतपरागस्य कूलेन सा
भ्यः कथनाच्चांतः स्थप्रियाया वहिःसंगरेति सूचिता । परागस्याघः पातित्वात् कमलस्योपरिस्थापयित्वा च तथः

व्यजितेभवति । अथवा परागस्यांनस्थितिर्भवति तस्य बहिःस्थितिकथनेन विपरीतत्वमुक्तं । तत्रच पुनर्भू-
 लस्थितिस्तु । तेन विपरीतरसेऽसंगस्थितिरचितो बंधविशेषो ज्ञापितः । एवं सति प्रिय एवं भावनयादु-
 कूलं दद्यतीति सांप्रतं साक्षात्कर्तव्यमिति निरूपितं पुनः कीदृशं । तरलेति । प्रियाय लोकेनेतरलानां दृगं च
 लानां यच्च लनं पुनः पुनस्तदंगनिरिक्षणार्थं यदंगमनं लोलतावानन मनोहरं यद्वदनं तेऽजनिता रतिरोगे-
 राद्यायायेन तादृशं तदवलोकनेन तस्या अपिरिति लोलतापन्नेति भावः । एतेन दृगंत चलनमपिरसंभवं दूत-
 रस्यां दोलनसूचकमेव भवतीति ज्ञापितं । कमिव । शरदिशरत्काले स्फुटकमलोदरे खलिते खंजनयुगं यत्र
 तादृशं तडागमिव । तडागस्तुरसपूर्णमिव तितथारूपं । तत्र विकसितकमलरूपं वदनं तत्र खंजनयुगं
 नेत्रद्वयमिति साम्यं निरूपितं । एतेन शरदिशरत्काले स्फुटकमलोदरे स्थित खंजनदृशं नं शकुनरूपं भवतीत्य-
 त्रापि दृष्टजायकत्वेन तथा त्वं व्यजितं । पुनः कीदृशं । वदनकमलेति । वदनकमलपरिशीलनाय तेन स-
 हविलासाय मिलितो योरभिहितः सूर्यः सत्समाकुंडलशोभायस्या अरुणप्रभोद्भासितमाणिक्यरचित-
 कुंडलशोभा तथा प्रसरति तथा स प्रिये मिलनायागतोरविर्भवति । पुनः कीदृशं स्मितरुच्या रुचिरं यथा
 तथा समुल्लसितो योऽधरपल्लवस्थेन कृतः रतिलोभः राद्यायायेन तादृशं । एतेन तादृशं वदनं दृष्ट्वा अस्यापि-
 तिसरलताजोतेति ज्ञापितं । पुनः कीदृशं । शशिकिरणेति । शशिकरणैः छुरितं उदरं मध्यभागे यस्य तादृशं

स

योजलघरस्तद्वसुदराः कुसुमयुक्ताभेद्या यथाशेषेते तथाविरसंतीत्युक्तं । अत्र चंद्रस्थानीयो मलयजतिल
कावज्ञेयस्तदेवाग्रवर्णयति । पुनः कीदृशं । इति प्रिरोदितेति । तिमिरमध्यादुदितायो विधुमंडलस्तद्वाग्निर्म
लुः मलयजतिलकनिवेशो रचनापरिधिर्वायस्यस्तादृशं । पूर्वर्द्धं विधुमंडलरूपतिलकस्य त्रिशित्वेन सू
चनान्तद्रूपत्वे तिलकमध्ये मृगमदविंदुरपि वर्त्तत इति व्यजते । एवं सति त्रिशि किरणछुरितजलघरसुंदरत्वं
निरूपणेन प्रियांगचंद्रिकावलितसदानाभिमुखविपरीतरसाविष्टत्वं प्रियस्य सूचितं । अत्रापि विधुमंडले मृग
मदविंदु निरूपणेन प्रियोत्संगगतप्रियरूपत्वं तिलकस्य द्योतितं । पुनः कीदृशं । विपुलेति । एवं रसात्मक
भावेर्जनिता यो यो विपुलः पुलकभरस्तैर्दत्तुरितं सार्वकभावेन तद्रूपं कुरैर्व्याप्तं । अन एव रतिके लिकला
भिस्तत्समये स्फुरिताभिरित्यर्थः । ताभिः कृत्वा अधीरंतत्करणेत्कंठयोश्चरलीकृतं पुनः कीदृशं । मणिगणे
ति । मणिगणास्तत्तद्वात्मिकारस्तेषां किरणसमूहेन समुज्ज्वलानि सम्यगुज्ज्वलारसात्मकभावरूपाणि वाया
नि भूषणानितैः सुभगं परमं सौंदर्यरूपं शरीरं यस्य तादृशं । एतेन साक्षादुद्बुद्धरसात्मकत्वं निरूपितं । एवं
स्वरूपपूर्णरसं निरूप्य गीतमुपसंहरति । श्रीजयदेवेति । हे आतारः श्रीजयदेवस्य यद्गुणितं तस्य यो विभ
वस्तैर्न द्विगुणीकृतः भूषणभारो यस्मिन् एवं यथा तथा प्रणमत । पूर्वभक्तानां त्वया पशुक्तं प्रगंधे त्याद्युक्त
भूषणभूषितत्वं बहिर्भवत्यधुना एतद्विभवेन द्विगुणीकृतभूषणभारो त्वया एतद्व्यवणेनांतरुच्छलद्रसात्

कभावरूपभूषणभूषितत्वं चोक्तमिति भावः। तेन तादृशभावजनितैर्दैन्येनैव नमनमपि सूचितं। पुनः कीदृ-
 शं सुचिरं जलं तच्चिरकालसंचितमुक्तोदयसाररूपं फलरूपं। अथवा। सखीजनाभ्युत्थेवोक्तिसाक्षाः।
 तथाहि हे सख्येरेतादृशं हरे प्रियादुःखहरणेनास्मत्तन्निवारकं प्रणमता। तत्रापि हृदि विनिधायतेन
 बाह्याभ्यन्तरं नमनयुक्तं। तत्र हेतुः सुचिरं यथास्यात्तथा मुक्तोदयसाररूपं। पुनः कीदृशं। श्रीजयति।
 श्रिया जयेन च सर्वोत्कर्षणकाम जयेन वा दिव्यति क्रीडति तादृशं यद्गुणितं राधाकृतगीतोक्तं तस्य विभवे
 न द्विगुणीकृतो भूषणभारो यस्य तादृशं पूर्वसात्मकं भूषणादिभूषितमवपश्चादेतद्वचनेनात्यंतरसा-
 क्षिभावेन द्विगुणशोभया शोभमाणो जात इति भावः। यथा व्यरोचताधिकमिति। किंच। प्रणमतेति कथने
 न सखीनां बहिर्गमनसंकेतोपि सूचितः। अतएव हृदि विनिधायेत्युक्तं भावनयेवावलोकनीयमिति भावः।
 अतः परं सखीजनकुंजाद्विहिः प्रचलतु मुद्यते सति ततो यज्जाते तस्मिन् रूपयति। अतिक्रम्येति। तदा पुनर-
 नुरोधाभावेन प्रियतमस्य समालोकसमये अक्ष्णोस्तवलोकनानंदभरेण हर्षाश्रुनिकराराधाय पपातसे
 दांभः प्रसरद्वयः यथा प्रियदर्शनमात्रेण सात्विकभावजन्यः खेदोभः प्रसरः पपात। तथा अक्ष्णोः स इति स-
 होपमा। कथं भूपयोरक्ष्णोः अपांगं नेत्रं प्रांतमतिक्रम्य तरलतरात्तारायस्मिन्नेव पतितयोः प्रिय इ-
 त्यर्थः सखीजनानुरोधेनैतावत्पर्यंतं तथा पोततयोरुत्कंठैव स्थिता इदानीं तदभावात्सत्त्वं तथा पतित

योः। यथापंजरपतितखंजरीठयुगलं तदनुरोधाभिर्गितं चेत्तदा सत्त्वा मुद्गीयस्वाभीष्टदेशं प्राप्नोति
 तथेत्यर्थः। किंचापतितपदोक्त्या ततः पुनरुत्थाय नात्राक्तिः सूचिता। तेनात्रैव मग्नेति भावः। कथं
 तः। किंच। यद्यपि प्रियालोकजनितसाहिकभावेन स्वेदांबु प्रसरो राधाया यथा तथा लोचनयोरानंदाश्च
 करोपि प्रमोदेनैव हेतुरुत्प्रेक्षत इत्याह। श्रवणपथपर्यंतगमनप्रयासेने चेति। यथाराधाया अभिसार
 जनितश्रमेण स्वेदांबु प्रसरस्तथा लोचनयोः श्रवणपथपर्यंतगमनप्रयासेनैव स्वेदांबु रूपो हर्षाभुनि
 करः पपाते भावः। अथवा। श्रवणयथा पर्यंतगमनप्रयासेने चेति यतितयोरित्यत्र योज्यं। एतेनातिदूरगम
 ने श्रान्तत्वेन पतनं सेभवतीति तथोक्तं। अनेनाकर्णति दृष्टि निरूपिता। एवमा लोक नानेतरमग्रिमकृति
 निरूपयति। अजं त्या इति। ततस्तत्प्रांतसेवनक्षण एव बहिर्गतव्यमित्यवघावनसहितः यज्जाली परि
 जनस्तस्मिन्कृताकपटकंडूतिर्यस्मिन्नेव पिहितमाच्छिन्नं स्मितं यथास्या तथोगेहाद्विहयति सति कंडूति
 मिषेण पूर्व रचितरोषो वेत्तदशास्मरणजनितस्मितं आखाद्यथासानजानाति तथोगोपनं कृत्वा बहि
 निर्गतै सति स्मरशूरैः समकृतं विविधभावां देलितं अतएव सुभ्रगं च परमसौंदर्यमनोहरं यथास्या तथा
 स्पंपश्येत्याः। अथवा। प्रियास्यस्यैव विशेषणं। तादृशं तत्पश्यत्याः मृगदृशं लज्जाप्यतिदूरं व्यगमत्
 पलायितवतीत्यर्थः। तत्र हेतुः सलज्जेति। कामेन जितत्वा लज्जिता सती स्यात्तु मसमर्थजितेति

त

11coll

भावः। अपि शब्देन यथा आलीजनो बहिर्निर्गतस्थिता लज्जापीति ज्ञापितं। इवेति पाठे आलीपरिजन
द्रवसापिव्यगमदितिसंबन्धः। अथवा। इवत्येवाथी। व्यगमदेवेत्यर्थः। तदा हितालीपरिजनेति योजना
। एवं रसभराक्रांतां दृष्ट्वा प्रियः परिरंभणं कृतवानिति कुंजांतरेण क्वचित्सखी दृष्ट्वा पठितवतीत्याह। ज
यश्री चिन्यस्तैरिति। प्रकीर्णो विस्तरसृग्विंदुर्यत्र नादृशो मुरजितः रसप्रतिबंधकशत्रुजयकतुं श्री
कृष्णस्य भुंजदंडो जयति। सर्वे तर्पण विराजते। दंडपदेन यः शत्रुबद्धाघां करोति तदंडयत्येवेति ज्ञा
पितं। तेन मुरजित्पदेन कामस्यैव जेतुरित्युक्तं। ननु भुजदंडे सख्यसंबन्धासंभवात् प्रकीर्णो सृग्विंदुत्वं
न संभवतीति चेत्तत्राह। विशेषणेन। कीदृशस्य मुरजितः भुजाभ्यां आसमेतापीडा यित्वेत्यर्थः। क्रीड
यैव हतः कुवलयपीडाख्यः करीयेन तादृशस्य दृष्टेन तन्मरणे तत्र हेतुत्वात् सख्यसंबन्धो जात इति
था। तत्र दृष्टं तेन विनिनष्टि। जयश्रीति। जयश्रिया चिन्यस्तैः मंदारकुसुमैर्महीत इव पूजित इवा इ
मा अस्मिंद्वेन भवंति किंतु जयश्रीया मंदारकुसुमैरेव पूजित इति। किंच। द्विपरजजनि तमुदाजानं
देन हेतुना जयश्रियैव स्वयं सिंदूरेण तत्कुंभस्थसिंदूरेण मुद्रित इव मुद्रां प्रापित इव जयचिह्नस्य मुद्रै
व कृतैति भावः। अथवा। अत्र भ्रंशे तरेण रसात्मकधर्मा ज्ञापयति। मुरजितः कामजेतुः परिरंभण
न कुचकुवलयपीडा करिणः भुज्याभ्यां पीडनं मर्दनमुक्ते तेन गह्वरलिङ्गेन तथात्वं ज्ञापितं। तत्र

11coll

चनस्वस्तदानजनितारुणचिह्नानामसृष्टपलंसूचितं । तत्रोत्प्रेक्षते । जयश्रिया कामजनितयाश्रियात्
थेत्यर्थः । पुनः कुचकुम्भकुं कुमादिसंबंधात्सिंदूरमुद्धृतत्वं प्रिययैवकृतं स्वकीयसंपादनयेति श्रावः । एतादृ
शोऽप्युजदंडो जयतीति श्रावराष्ट्रापरिरक्षणदिप्रस्तावनाकृता ॥ ॥ इति श्रीगीदगेविंदीकायांगृह्यार्थदीपिका
सानंदगेविंदीनामैकादशः सर्गः ॥ ॥ अत्र सानंदगेविंदस्त्वे प्रियाभिरुनेन स्फुटमेवागम्यते । अथ सखीगमनी
नंतरं यज्ज्ञातंतद्वर्णयति । गतवतीति । सखीवृंदगतियतिसत्तितोभेदोयत्स्वपापपरस्तेन निर्भरः स्मरवशं आ
कृतं विविधश्रावसंबलितं यथा स्यात्तथास्फीतं यत्स्मितं तेन स्नापितो घरोयस्यास्तादृशी पुनः कीदृशी सर
समनसरतिसादरचित्तां अतएव मुहुर्महुर्नवपल्लवानां प्रसवानां शयने निक्षिप्त्वा क्षीं अनेन स्वस्वरतिसमिहा
ज्ञापिता । तादृशीं प्रियां दृष्ट्वा हृष्टा हरिः उवाच उक्तवान् । तदेव गीतेनानुवदति बिभ्रसरागे एकतलेक्षणम
धुना नारायणमनुगतमनुसरार्थिकैः हेराधिकमदाराधनसाधिके एतावत्पर्यंतं मया तवाराधनाय तपःकृ
तंतस्य फलरूपा फलस्य साधिका च त्वमिदानीं प्रकटेति संबोधनं । अतएवाधुना क्षणमिदानीं क्षणमात्रेणा
नुगतं लक्ष्मीकृत्य गतं त्वत्समीपे प्राप्यं । पूर्वतु नारायणं त्वदेकध्यानैकपरंबहिरनुसंधानरहितं । तादृशम
नुसर । यथानारायणः क्षीराब्जौशेते तथा मया पिरससमुद्रे शयितं । बहिः संवेदनावचत्वात् । अधुना ह
दलोकनक्षणमात्रमुद्धुइति अनुगतं त्वदनुसरणे प्राप्यं मामनुसर । यथानारायणशयनानंतरं प्रबोधे

जाते सर्वोपितं पुनरचितं तथेत्यर्थः। यथातिविमलदुग्धाद्विसलिले नारायणः शोते तथा समंततो बिकसितकुसु-
 मनिकरप्रभोज्वलतेरविशदशरत्नैः मुदीप्रसरावभासमानपरमरमणीयनिलेयज्जुनानारायणलीलात्मक-
 शायनोपस्थितं क्षणं मुखरूपं अनुसर। तत्रापि लक्ष्यनुसरति। अत्रत्ययोग्यं सात्त्वमेवेति भावः। किंचात्तत्र पुन-
 रनारायणः। नास्जलसमूहस्तत्रायनं यस्य तादृशः शोति इदानीं तत्र नारायण उद्गुद्धसायनः नागबंधप्रकारेण स्थि-
 त इति शेषशायनमपि व्यंजितं। तदेवानुसरणं विशदयति। किसलयेति हे कामिनि किशलयशायनतले चरण-
 नलिनविनिवेशे कुरु। तत्र हेतुं वदति। इदमंगुल्यानि दिष्टं सुवेषं सुंदरे विषौ स्वनास्त्पोवायस्य तादृशं किं स-
 लयशायनं तव पदपल्लवात् वैरसंबन्धिपराभवमनुभवति। पल्लवः स्वसौंदर्येण त्वच्चरणेन सह स्पृष्ट इति
 त्वच्चरणधारणे नाथ पराभवो भवतु। त्वच्चरणसौंदर्येण पहतगर्वो भवतित्यर्थः। अथवा। क्रीडायां मर्दने
 न तथा स्थितिः। अथवा सुवेषमिति पराभवविशेषणं तेन तत्पदरचितपराभवोऽपि सुवेषश्चेति सूचितं।
 तेन त्वच्चरणसंबन्धेन किशलयानां सफलजन्मवत्त्वं भविष्यतीति व्यंजितं। अन्यच्च। तव पदपल्लवेन कृत्वा
 वैरीयः कामस्तस्य पराभवमप्यनुभवतु। शायनस्य रंगभूमित्वात्तत्र वै कामपराभवस्य कर्तव्यत्वात्तव पद-
 धारणेन तमप्यनुभवति पश्यत्विति भावः। अन्यदपि प्रार्थयति। करकमलेनेति। अहं स्वकरकमलेन तव चर-
 णं करेभिः। अमनिवारणार्थं प्रयोजनं कथनपूर्वकधारणं कथनेन बहुप्रयोजनं गर्भितत्वात्तदूरभिप्रायकं धा-

रणमिति व्यञ्जितं। ननु पदधारणं सखीनां धर्मस्तत्राह। मदर्थं विदूरमार्गगमितासि मयैव प्रापितासीति भा-
वः। अतोऽहमेव चरणसंवाहनादिकर्म करोमीति प्रार्थयते। किंच। शयनोपरि स्थित्वा क्षणमाभ्युपकुसुते
शयनं करुमया पादसंवाहनं कर्तव्यमिति भावः। कीदृशं मां। अनुगतिश्चरत्पदानुचरणेश्वरमति सभ्यं
तत्र दृष्टं तः नूपुरमिव। नूपुरो यथा त्वत्पदानुगमने श्वरस्तथाहमपीति साम्यं। अतो नुचरमर्थक्ये जाज्ञा-
पयसि चेदुपकारमेव करोषि। आज्ञादानेन प्रसादोपितवज्ञातो भवेदित्यपि तथा। अथवा। अभिसारे स-
मुत्तरे तं नूपुरं सख्या शयनोपरि तदानीं स्थापितं दृष्ट्वा वदति। नूपुरमुपकुसुममिवेति दृष्टं तः यथापदक-
मल्लसंवाहनाज्ञामभ्युपकारः कृतस्तथा नूपुरमपि पादानुगतिकरणे जायते त्यनेन तत्करणे मां मेव ज्ञाप-
येति व्यञ्जितं। अन्यदपि प्रार्थयति। वदनसुधानिधिगलितमिति। ईषरूज्जया स्थितो प्रत्याह। अनुकूलं व-
चनं रचय। इदानीं लज्जाकरणं प्रतिकूलमेव तत्त्यगेन रसधारास्तापिवचनं कर्तव्यमिति भावः। किमिव
। वदनसुधानिधिगलितममृतमिव। तादृशवचनश्रवणानंतरं उरसि यत्तदुकूलं तदहमेवायनया भियतः
पयोधरयोरसधरयोरवरोधकं। कमिव। विरहमिव। यथेदानीं विरहो मयानिबर्तितस्तथेदमपि दूरीकर्त-
व्यमिति भावः। अपनयामीति वर्तमानप्रयोगेन तत्क्षणमेव तत्कृतमित्यपि व्यञ्जितं। दुकूलविषं सेनपुल-
कितमवलोक्य प्रार्थयति। प्रियेति। प्रियपरिरंभरभसेन वलितमिव तत्परिरंभं कर्तुं अग्रे चलितमिव पु-

लु कितं कुचकलशं मदुरसि विनिवेशय। तेन मनसि जस्तापं च शोषय निवृत्तं कुरु। कथं भूतं कुचकलशं। अन्य
 दुरापं। इतरसाधनेन दुःप्राप्यं किंतु तत्करुणा कशोऽप्येव प्राप्यमित्यर्थः। अतएव त्वं विनिवेशयेत्युक्तं मत्वं करोमीत्युक्तं
 अथवा। तादृशं कुचकलशं दृष्ट्वा तस्मिन्नामपि पुंभावो भवति तथापि तेन दुःप्राप्यं भवति तथोक्तं। एतावत्कृत्यं नंतरमप्यं
 तः संवेदनरहिता बहिस्तथा स्वभावस्फूर्तिः न जातेति जीवनं दानं प्रार्थयति। अघरेति। हे भामिनि भामिनी तिसंबाधेन
 न त्वत्कोपेनैव मम जीवनस्य त्वद्भावात्मकत्वं जातमिति सूचितं। अतोऽघर सुधारसमुपनये देहि। तद्दानेन मां जीवये
 त्वभावोद्बोधसहितं कुरु। यथाऽमृतेन मृतं जीवये तथा सभाषीति ज्ञापनाय मृतमिवेत्युक्तं। तत्र हेतुः। दासमिति। स्वकी
 यचरणसेवकमिति। मादृग्रूपदासयोग्यं दास्यं कारयेति भावः। तथा त्वमेव स्पष्टयति। त्वयीति। त्वयि विशेषणनिहि
 तं स्थापितं मनोयेन। मन इत्युपलक्षणं विरेह त्वय्येव मन आदि सकलं द्रियादि निलयं प्राप्तानि तान्यद्यपि न स्वस्वभा
 वप्राप्तानीति निरूपितं। शिष्टं वपुः तत्तु विरहानलेन दग्धमिति तथा विशेषणमुक्तं। अतएव बिलासं वीह बिलास
 स्फूर्त्यभावसहितं। अतोऽमृतदानेन जीवयेति प्रार्थना। अत्र ये देव प्रार्थ्यते तदेव दीयत इति तथा कृतिरपि भवती
 ति ज्ञेयं। एवममृतदानेनोद्बुद्धस्वरसात्मकः स न विलासार्थं किंचिदप्यर्थयति। शशिमुखीति। तादृशपिसमये किंचि
 ह्नु जां कितमुखं वर्तत इति शशिमुखीति संबोधनं। अस्मिन् समये लज्जानोचिता किंतु तां विहाय मणिरज्ञाना गुणं
 अनुगुणः कंठनिनादः मणितरूपाय स्मिन्नेवं यथा तथा मुखरया मणितसहितमपि कृणोत इत्युक्तं कुर्विति भावः

अनुगुणकथनेन द्वयोरप्येकरूपतानिरूपिता। तत्करणेनावश्यकत्वमाह। श्रुतियुगल इति। पिकस्तेन वि
कले पूर्वत्वद्विरेह तस्य कदुरेवणविचष्टे श्रुतियुगलचिराज्ज्ञातमवसादकत्वस्य पदुःखं वामय। अनेन कूजित
नसनिवर्तिष्यत इति तथा प्रार्थ्यते। एतेन तस्याप्यारंभो जातेति ज्ञापितं। तदा परमानंदसमुद्रमग्नमीति तर
लिनयनां प्रवदति। मामतीति। इदानीं यत्नवतयनं मुद्रितं भवति तन्मया ज्ञातं। तदेवाह। अतिविपलरूपा
सि। निःकारणत्वेनोभयोरपि दुःखजनकत्वाद्धिफल एव क्रोधः। तादृशरूपाविकलीकृतं भोमघुना अवले
कयितुं लज्जितमिवा। एतल्लज्जाजनितमीलनाद्विरस। लज्जाविहाय विविधरसादोलितकटाक्षतरंगै
रचलोकयेति भावः। अथ चारतिखेदं रतौ खेदं मया व्यर्थमेव पूर्वमेतावत्कृतमिति खेदं। विसृज। अप
राधस्तमैव तव को दोष इति। अथवा। इति खेदं प्रथमसंगेयथा भवति तादृशं विसृज नयननिमीलन
मपितेनैव जातमित्यपि ज्ञापितं भवति। एवं रतिप्रारंभे जाते गीतमुपसंहरति। श्रीजयदेवेति। इदं श्रीजय
देवभणितं कीदृशं। अनुपदं। पदं पदं लक्ष्मीकृत्यनिगदितः मधुरिपोः कालजयकारिणः मोदयत्र येन वा
तादृशं प्रतिपदं तद्भावसरसः हृदयेषु मनारमयोरतिरसभावः तस्य विनोदं कौतुकमुखं जनयतु। एतद्भावेन
मनसितद्रसानुभवं करोत्वित्यर्थः सखीजनानां परस्परं तद्वार्त्तया तथा भवतीति तथोक्तं। अतः परं यादृशः
सुरतारंभः प्रकटीबभूव तादृशमाह। प्रत्यह इति। तयोः सः सुरतारंभः उद्भूतो बभूव। स इति प्रसिद्धः रसशास्त्रे

धित्यर्थः। अथ वा सः अनिर्वचनीय इत्यर्थः। कीदृशं प्रियं भावुकः उभयोस्तादृश एव प्रियत्वानुभावको जा
 त इति भावः। तमेव कथयति। यत्रारंभे निबिडोऽप्येकैकतया सात्विकभावादुत्पन्नः पुरुषां कुरुतेन प्रत्यहोऽ
 भूत तावान्यंतरायः सोऽदुमशब्दो भूदित्यर्थः। क्रीडयन्तीडायां वा दयदाकृतं विलोकितं विविधभाव
 संबलितं विलोकनं तस्मिन्निमिषेण यत्र विद्वोऽभून्निमेषमात्रमपि तत्सहनमशक्यमभूदिति। अथ
 सुधापाने च कथानमभिः कथाभिः रसोपयोगिभिः परिहासोक्तिभिः विद्वोऽभूत्। यद्यपि सा कथा बंधा
 दिकभावो द्वोऽधिका अनुकूला तथापि तत्पानेऽंतरायकारिणीति प्रतिकूला जातिरिति भावः। मन्मथकला
 युद्धे विविधबंधकला प्रकोरणयुद्धकरणे आनंदाधिगमेन प्रत्यहो भूतः। तादृशानंदप्राप्तौ सर्वेन्द्रिया
 णां तत्रैव लीनत्वाद्बहिर्नुसंधानाभावतस्तत्तत्कलाकौशलप्राकट्ये तथेति भावः। यद्यप्येते धर्मा अपि
 रसात्मकाः सुरवाणि व्यजका एव तथापि तत्समये तत्तत्कृतेरेव प्राधान्यात्तथा जात इति भावः। अन्य
 दपि आश्चर्यं निरूपयति। दोष्यमिति। एवं भूतोऽपि कातः कामपितृसिमनिर्वचनीयां संतोषपूर्ति
 आपत्तदोहा आश्चर्यं। एवं भूतस्य लोके खेदो दृश्यते अस्य तु संतोष इति तथा। नन्वेव आश्चर्यं कथं भवती ॥८३॥
 तितत्राह। कामस्येति। यतः कामस्य वा मागतिः लोककृतवाहुबंधनादिविपरीता गतिरित्यर्थः। लोके सा
 कृतिर्दुःखदायिनी। कामसमे सैव सुखदायिनीति विपरीतत्वं गतौ। कामजयानंतरं तृप्तिरुचितैव।

अथवा। यत्तादृशोपितृसिमापत्तकामस्यवामागतिरहो। आश्चर्यं। अथवा। अद्येप्येवं कामयुद्धे कांतए
वताडितः मोहमपि प्रापः तथापराभवः कामस्यैव जातइत्याश्चर्यं। अग्रे पुनः कामस्य प्रतिकूलगतिः
समरोपक्रमरूपाभवति तदप्याश्चर्यं। एकावारं जितस्य पुनस्तदुद्यमे आश्चर्यं। एवं सति कामपितृसि
मापेत्येकमाश्चर्यं। पुनरग्रे कामस्यवामागतिरिति द्वितीयमाश्चर्यं। इति पदसंबंधोज्ञेयः। मुहुर्मुहुः पराजि
तोपि स्वप्रतिकूलतां न त्यजतीत्याश्चर्यं। किंच। केवलं ताडनमात्रमेव न कृतं किं त्वन्यपि तदाह। दोष्यामि
ति। दोष्यांसंयमितः दृढं बद्धततः पयोधरभ्रेण गादं पीडितः मर्दितइत्यर्थः। ततः पाणिजैराविद्धः पुनः क्षता
घरपुटः पश्चाच्छ्रेणीतटेनाहतः ताडितः एतेन विपरीतरसो निरूपितः पुनर्हस्तेन केचन अनमितः कंचगृही
त्वा गादोपमेद्दं चुंबनादौ वा तथाभवतीति तथोक्तं। एवं कृत्वा पुनरघरसस्यैव देनसंमोहितः तदानंदरसम
ग्नइत्यर्थः। एवं द्वंद्वयुद्धे प्रवृत्तस्य कांतजयाय तं कृतवतीत्याह। मात्रांकइति। मारणं वा कोयस्यः केचन
योद्धारोह्यंकधारिणः स्वधृतमंकंचिद्रजन्यत्र पश्यंति चेत्। तदा भिमानेन तेन सह युद्धं कुर्वंति जयपरा
जयौ तु देवाधीनौ। तथारतियुद्धं मारांकं भवति। यस्यैव मारः प्रवक्तुः स एव द्वितीयेन सह युद्धं कुर्यात्। एवं
सतित्तादृशोरतिकैलिकुलरणं भयथा। अनेन वाद्यादिघोषकोलाहलसमुदायः संकुलमुच्यते तथाक

कणनूपुरकिंकिणीदामादिकृणितसंयुक्तत्वमत्रापिसूचितं। तादृशेतस्मिन्तयामारांकधारिण्या
 प्रिययाकांतजयायतस्मिन्नपितंदकंदृष्टातज्जयंकर्तुमुचिदनिर्वचनीयंसाहसप्रायंसाहसिकत्वंसंभ्रम
 रत्यादरेणतदुपरिकांतोपरिप्रारंभि। इदंतुमहत्साहसंकृतं। परंत्वेविचार्यतत्कृतंतेदेवाह। यतोनिःस
 दाजघनस्थलीजातादोर्बल्लिःशिथिलि। वक्षरुत्कंपितंअक्षिचमीलितमिति। जितस्यैवभवति। पूर्वयुद्ध
 रंभेमारांकाभिमानात्। जंघालुत्वाच्चेवेगवतीस्थितेतिजघनस्थलीतथोक्ता। दोर्बल्लिरपिगादाश्लेषबंधा
 दिषुउद्देशा। वक्षोपिअमाभावात्स्थिरंअक्षिचोत्तरलंकटाक्षबाणप्रहारेषुसादरंस्थितमिदानींसर्वत्रैत
 दुर्मनिवृत्त्याः। कंठेक्तधर्मवत्वंजातमितिपौरुषरसःस्त्रीणांकुतःसीद्वतीत्युक्तं। तासांस्तेभनसामर्थ्या
 भावान्तथात्वंकथंसिद्धेदित्यर्थः। अतएवतदारंभोपिमहत्साहसमित्युक्तंएतेनकं। तजयःसूचितः। अथ
 वा। एवंयःस्त्रीणांपौरुषरसःसिद्धति। अनेकसुकृतसाध्यत्वात्। तदभावेकुतोहेतोःसिद्धिंप्राप्नोतित्य
 र्थः। अनेकसुकृतसमूहैरेवतथेतिभावः। यद्यप्येवंकांतजयोनिरूपितस्तथापिसाएववशेजातइत्या
 श्चर्यनिरूपयति। तस्याइति। रतिरणारंभेपूर्वमस्यांकामशरानिखातायतस्तत्प्रहारजनितधर्मचिन्हा
 निलक्ष्यंते। तान्येवस्फुटयति। तस्याउरःपाटलपुष्पवतयेपाणिजातेरंकितं। तस्यादृशोनिद्रयाकषा

ये अलसधर्मसहिते प्रहारानंतरं यूष्णिदिदं सूचिता । अधरशोणिमाचनिनिर्धेतिः अनेन मुखे शान्तरो
 ज्ञापितः । विलुलितोः स्वस्ताः स्वजोयेभ्यस्तादृशाः मूर्द्धा जाजाताः एतेनानवधानत्वं प्रदर्शितं च पुनः कांचि
 दानः दूषश्च यमंचलं यस्य तादृशं जातमितिलज्जाद्यननुसंधानेन मोहावस्थानिरूपिता । एवं तद्रूपपर
 मानंदसमुद्रमग्नाता जातेति निरूपितं । एभिः पंचभिः कामशैरेः कीदृशैः प्रातः पत्युर्दृशो निखांतैः प्रातः प्रिया
 या एतानि पंचापि दर्शनमात्रेण तत्रैव संलग्नानीति भावः । तादृशैस्तद्भूतमभूतयत्पत्युर्मनकीलितं निखा
 ताः दृशोः स्थाएव निरवाता इति पुनर्निरवाताः दृशोः कीलितं मन इति द्वितीयः । नहि निखातस्थलादन्यत्की
 लितं भवति । इदानीं सेनायाः पलायनो सेनापतिश्चैतन्मुखेति श्रुतितदाभूरस्य प्रीतिमेवोत्पादयति । तदा
 हा व्यालोल इति । युद्धे जितस्य तथा भवतीति कामयुद्धे जितायाः स्वरूपं वर्णयति । केशपाशो व्यालोलः विमु
 क्तवेणिरित्यर्थः । एतेन कनकगोरकांतिकमनीयतरंगेषु विततकचनिचयशोभातिशय उक्तः । अलं कैस्
 रलितं । पूर्वस्थानस्थिता एव वक्रास्थिताः इदानीं विपर्यस्त इति तरलत्वं । कपोलौ खेदलोलौ श्रेमेण तथा
 भूतौ बिंबाघरश्चरिपि दक्षदंतक्षतेन तथा कृतानेन सब्रह्मणेति सूचितं । युद्धे तथा भवतीति तथा कुचकलत्रा
 रुचाहारयष्टिर्हारिता । त्रुटिजासतीपतितेत्यर्थः । युद्धे जयानंतरं कुंठिता । जातेवेति ज्ञापनाय हरितेत्युक्तं । कां
 चीचकांचिदाशांगतान ज्ञायते कुत्र गतेति ज्ञापनाय कांचिदित्युक्तं । युद्धपरजितानामेव मेवावस्था भव

तीति स्वयंसेनापतिः स्तनजघनपदं पाणिना आच्छाद्य पिपायसत्रपंसलज्जं यथास्यात्तथा मां पश्यतीरतां
 ते तादृश्या लज्जाभवतीति शांतरसानिरूपितः ॥ तथापि विलुक्तायास्वकुतां धरतीति रतिरिणकीति धा-
 रणं योतितं । तादृशी मां धिनेति । प्रीणयति स प्रस्तभूषणावसनरहितास्त्रज्जात्रेणापि परमशोभया प्रीणय-
 त्येवेति रसपरवशात् तत्सौंदर्याधिक्यं च निरूपितं । यथा पराजितो स्ववशो पतितोऽपि संग्रामे तच्छैर्यानुभावा-
 द्भूय प्रीतिमेवोत्पादयति तथेयमपीति भावः । किंच । पूर्वयुद्धसंमुखस्थपश्चाज्जितस्य प्रतिपक्षविलोकेने-
 लज्जाभवती सत्रमित्युक्तं । तादृशो लोकेनेजेतुं प्रीतिरुचिते ब सर्वमवदांत । एतस्मिन्नंतरे कुंजांतेरण कश्चि-
 त्सखीपठितवतीत्याह । ईषदिति । एतादृशं कुंरीदृशं आननं धन्यो घयतीति संबंधः । कीदृशो घन्यः श्यामः
 उत्तंगउच्चभागः चुचकरूपो ययोस्तादृशो पयोधरो तदुपरि परिधंगी आश्लेषवान् । एतेनाश्लेषं कुर्वन्नेवा-
 ननं धयतीति सूचितं । आननस्यैव पानकथनेनाधरमुष्मापानं कपोलनयनं चुंबनं रसाभृतपानं वक्ष्यन्ति-
 तं । प्रथमं तस्मात्प्रियकाननं स्वरूपमाह । इषन्प्रीलितदृष्टिः । आनंदाविर्भविनस्तथात्वं । मुग्धमनोहरं यथा
 स्यात्तथा विलसंतीयासीत्कारधारा तद्वशादव्यक्ता आकुलकैलिर्यस्य गाढरदनक्षतादिकरणेतथाभव-
 तीति तथोक्तं । अंगोपुनः काकुत्स् प्रियवाक्यं । विनयसहितप्रीत्युत्पादकं वचनं तेन विकसंतोयेदं तां श-
 वः तैर्घीतः । अघरो यस्य तादृशमेतेन रसभरणे स्मितमपि व्यंजितं । किंच । एवमानं न शोभा मुक्ता स्वरू-

पावस्था माह। हर्षेति। हर्षेत्कर्षणानंदोद्रेकेण विमुक्तारसयनखशतया शिथिलाकृतानिः सहतदंतरासंसे
दुमंशक्तातनुयस्यास्तादृश्याः एतेन तदनंदसमुद्रे मग्ना जातेति सूचितं। क्वचित्प्रथमांतं पदं तदाकर्तुं विशेष
षण्ज्ञेयं। एवमग्निभरसप्रस्तावना कृता। अतः परं रतांते तादृशी पूर्वेक्ताराधा परमप्रीतं वशीकृतस्वाधी
नीभूतं दृष्ट्वा वदतीति निरूपयति। अथेति। अथेतेति पूर्ववर्तितो भिन्नोपक्रमेण सुरतांते नितांतस्विन्नांगीज
लसंगी। इदानीं कांतजयो जात इति। अतः परं मया यं जेतव्य इत्युनरखियुद्धाय सज्जीकरणार्थं सादरं
यथास्तात्तथा सादरं गोविंदं वा आनंदं नवाजगादेदं वक्ष्यमाणमुक्तवती। कीदृशं सहसा सुप्रीतं। तत्क्षणे
सुतरोप्रीतं। अथवा। सहसा इषत्स्मितयुक्त। क्वचित्श्लोकांतरपाठः। अथ कांतरं रतिश्रांतमपि मंडनवां
छयानिजगादगतावाधास्वाधीनभर्तृकेति। अर्थः स्पष्ट एव। तदेव रामकरीरोगेण गीयते रूपकतो ल
निजगादसायदुनंदेन क्रीडति हृदयानंदन इति। अत्र हृदयस्थानंदं कारक इति यथेवा भिलाषस्तथैव को
तीति ज्ञापितं। तादृशं यदुनंदेन क्रीडति सति यदुवशोद्भवा महांतः राजानः सकल कलाभिज्ञातत्रापि यदु
मुख्यस्तन्नंदनत्वकथनेन तादृशं हलं निरूपितं। तादृशीपि मम हृदयवर्तीति हृदयानंदनत्वं युक्तमेव
तिभावः। तादृशो क्रीडां कुर्वति सति साराधा निजगाद। तदेवाह। कुर्विति। हे यदुनंदनभर्तृनामनग्राह्यमि

तितथासेबोधनं। एतेन महाराजकुले सप्तत्वेन तत्रापि नंदनत्वेनानंदकारकत्वाद्वचनायांसकलांचातु
 र्यचज्ञापितं। अत्रपयोधरे अत्रेति अंगुल्याद्वीयति। तेन पूर्वसामयिककरकमलसंभर्दगाढाश्लेषादि
 तिश्चमजलादिनामकरीरचनायां श्लिष्टत्वं सूचितं। तादृशोपयोधरे मृगमदस्य पत्रकं मृगमेदेन वा पत्र
 कंकुरु। चंदनशिशिरैरेणकरणेत्यर्थः। चंदनशिशिरैरेणेति विशेषणेन पूर्वस्यैकाभाभिजनित
 स्तापः कोरस्थितइदानींतदभावोज्ञापितः। अथवा। स्वतापनिवर्तकत्वात्तथात्वमुक्तं मनोभवस्य योमंगल
 कलत्राः अर्थात्पुनः॥ यात्रायांतच्छकुनार्थस्यपितः पूर्णकुंभस्तत्संहोदरतत्सदृशा एतेन पुनः युद्धार्थकाम
 स्थयात्राज्ञापितेतितत्रशकुनार्थसंपूर्णमंगलकलशावेवस्थपितौः। तत्रपुनः पद्मवधारणमिव मृगपदप
 त्रकंकुर्वितिज्ञापितं। अतावत्पूर्णकुंभस्यैव त्रकुनत्वमिति ज्ञापय ज्ञापय योधरपदं। किंचाहे प्रिय एवंकरणेन
 समतत्त्वस्यशादिना प्रीत्युत्पादकं अलिकुलेति ममलोचने त्वदधरेण कृतं यच्चुंबनं। तेन लंबितं वितं वितं वितं
 यत्कज्जलं तदुज्ज्वलय प्रोक्षनादिना शृंगाररूपं कुरु रतांते तादृशमेव शोभाकरं भवति। रतिरणं भेतु
 रेखाकोरणरचितमेव भूषितं क्रियतइति पुनस्तथाकरणत्वमुक्तं। कादृशं कज्जलं अलिकुलस्य यद्वंज
 नंतस्य संजनैकं। यथा कमलेष्वमरास्ति इति तादृक् शोभया तच्छोभांतिरस्करोति। कथं भूतलोचनेरति

नाथकस्य सायकं मोचयंतीति तादृशो कामस्य बाणाः पुष्पाणि तानि वृथा जातानि एतच्छोचनेनैव तत्कार्यं
 प्रवर्ततीति भावः। एवं कथनेन सौंदर्यगर्भेऽपि ज्ञापितः। किंच। लोचनस्य सायकरूपत्वात् तदुत्पत्तीकरणं
 कथनेन युद्धोद्यमः सूचितः। किंच। नयनकुरंगेति। हे शुभ्रवेषः। शुभ्ररूपः वेषो यस्य। एतेन कामसमरोपेय
 गोवेषो निरूपितः। श्रुतिमंडले कुंडले निवेशय। पूर्वो नयुद्धे स्त्रस्ते पुनरधुना यथा पूर्वमेव धारयेत्यर्थः। किं
 दृशे श्रुतिमंडले नयनकुरंगे यथेति स्तरंगः। अग्रे गमनवेगस्तरलायांगरूपस्तस्य यो विकासस्तस्य निरासक
 रप्रतिबंधकारिणीत्यर्थः। यथा कुरंगस्त्वगेन धावतु अग्रे गतीदिक् दृष्ट्वा परावर्तते तथानयोऽपि श्रुतिम
 ण्डलगतं दृष्ट्वा परावर्तनमिति भावः। एतेन नयनयोर्दृष्ट्यं चोच्यते निरूपितं। ननु कदाचिदतिवेगेनो
 त्प्लुत्यापि कुरंगप्रयाति तत्राह। मनसि जेति। मनसि जपायास्य विलासं धरतीति तथा भूते तत्र पुनः
 कामपाशमभ्रमाश्रज्जगद्वतीति भावः। तद्व्यतः परावर्तते नो चेदुल्लंघ्यापि गच्छत इति। अथ वा। म
 नसि जपादेन कुंडलविशेषणं। एतेन कुंडले धारणेन तद्गमादग्रे न चलतीति सूचितं। कामपाशत्वेन
 तादृशश्रुतिमंडलसौंदर्यालोकेन कामपाशोपपत्तीति निरूपितं। किंच। अभ्रमस्य मिति। मम मुखे नर्म
 र्जनजनकं सुखजनकं यथास्यात्तथा अलं परिक्रमय प्रसाधितं कुरु। पूर्वैरतिसमैरविततं करेणा
 लंकुरु। एतेन तत्करणे मध्येऽप्यपि विलासा सूचिता। अतएव नर्मजनकमिति युक्तं। कीदृशं मुखे

जितकमलेविमलेच। पुनः कथं भूते संमुखे प्रसाधनार्थमेव संमुखीकृते। कथं भूतमलकं सुचिरं
 यथास्यात्तथा भ्रमरचयं रचयंतं। यथा कमलेष्वभरा भवति। तथा मुखकमले जलका आवृत्यति
 ष्टंतीति निरूपितं। अतएव रुचिरं मनोहरं क्रियाविशेषणं वा। एतनालकप्रसाधने करकमलस्य
 शोभिलाषोपिज्ञापितः। किंच। मृगमदेति। हे कमलाननविहिता कलंककलायस्मिन्। अथवा वि
 हितोयः कलंकस्तेन कलं यथा भवति तथा वा तिलकस्यैव विशेषणं विहितोयः कलंकस्तद्वन्मधुरम
 लिकरजनीकोरभालचंद्रे तिलकंकुरु। कीदृशं तिलकं मृगमदरसेन वलितं रचितं। ललितं मनोहरं की
 दृशं तस्मिन् विप्रभितः श्रमशीकोरायस्या एतावत्पर्यंतं रतिश्रमकणाः स्थिताः इदानीं त्वत्करप्रोद्युना
 दिनाव्यजनावाखाभावि कत्रिविधवायुना वा। ते निवृत्ता। अतस्तादृशे पुनस्त्वत्प्रोद्युना चोत्तकं तं कुर्वि
 तिभावः। एतेन पूर्वश्रमनिवृत्तौ पुनर्युद्धार्थं सज्जीकरणोद्यमः सूचितः। किंच। चंद्रेयथा कलंकशोभाकर
 एव भवति तथा त्रापिशोभाद्या परका एव परस्या मत्वेन कलंकत्वमुक्तं। अतएव कलत्रापंददत्तं। किंच। प्रिया
 ननस्य कमलत्वनिरूपणात् खलिकस्य चंद्रत्वकथनाच्च तत्प्रकाशेन प्रियाननस्य संकोचो ज्ञापितः एवं
 सति सौंदर्यं तिवाचा भिनः प्रियस्य स्वाधीनत्वं च निरूपितं। एवं यथा यथा वदति तथा तथैव प्रियः क
 रोतीति पुनस्तंबदति। मम रुचिर इति। हे मानद मम सन्मानमेव ददासि। अतो मम रुचिरे चिकुरकुसु

मानिकुरु। कीदृशेचिकुरमनसिजध्वजस्यचामरेयथाभहासूरः स्वशौर्यज्ञापकं ध्वजेचामरादिवि
 न्हं दधाति। अपरंतथा कामयुद्धशौर्यज्ञापकचिन्हरूपचामरः चिकुरावेतितथा कं। एतेन पुनः कुसुमशूर
 समरशौर्यचिन्हसज्जीकरणेन प्रियस्यापि प्रतिपादित्वं ज्ञापितं। कीदृशे तस्मिन् रतिगलिते। यद्यपि त्वे
 करारं जितंतच्चिन्हं शिषिभीकृतंतथापि पुनरिदानीं द्रष्टव्यमिति शौर्यगर्वापि सूचित इति निमृदाशयः।
 अतएव ललिते मनोहरे एतेन कातरतया तच्चिन्हं त्यागो न कृत इति ध्वनितंतस्य ललित्य कथनेन। पुनः
 कीदृशे शिखंडा मयूरः तस्य शिखंडवत्ताम्रजाटोपोयस्य। तद्वत्कोमलं त्वदीर्घत्वचिक्कणत्वादि धर्माः सू
 चिताः। जाटोपार्थक्यताम्रपदेन शौर्योपोपि व्यंजितः। एवं युद्धे योगे कवचादिधारणमपि क्रियत इति रसं
 गतिमाह। सरसधन इति। रसं यथास्यात्तथा घने। मम जघने कीदृशं वरवारणः कामसा एव वारणः तस्य कं स
 देर कामवारणवासस्थानमित्यर्थः। हेतुभाशयः मणिरश्ना वसनाभरणानि वासय। अलंकृतानि कुरु। तत्र
 स्थित कामबाणग्रहणार्थं तद्वेधनजालमिव प्रसारयेत्यर्थः। अतएव शुभाशयेति संबोधनं। तद्गुणकलासु
 शुभं आशयो यस्य तादृश। पुनः कीदृशे। सुंदरे मनोहरे। एतेन तादृशे तत्र विचित्रकलाभिः रश्ना च लक
 रणे परमशोभा भविष्यतीति सूचितं। किंच। यद्यप्येते युद्धसमये मां त्यक्ता गता इति व्यासव्योम्यानभ
 वंतितथापि त्वं शुभाशय इति पुनर्वासयेति भावो व्यंजितः। एवं संपूर्णे शृंगारे जाति युद्धार्थं सज्जीकृतेति

जय

गीतमुपसंहरति। श्रीदेवेति। अवणोत्सुकं प्रतिवदति। तादृशोदेवः श्रीकृष्णः तस्य वचसि मंदं तस्थितः सा
ववदतीति तस्यैव वचसि दया सहितं दैन्य सहितं यथा स्यात्तथा हृदयं कुरु। एतेन परमं दैन्येन भावात्मकशर
णागत्या तादृशं हृदयं कुर्वितिसूचितं। यदि हरिस्मरणे सरसं मन इत्युपक्रम्या ओपसंहारः कृत इति। कीदृशो
वचसि जयदेव एतच्छ्रवणेन स्वास्वभावविजयो भवतीति तथोक्तं। एतेन भावात्मकारौ किकस्वभाववाभ्र
वेदित्यंबांतरफलं निरूपितं। अतएव मंडले जंतुभावात्मकभूषणरूप इत्यर्थः। ननु पूर्वप्रतिबंधकपोषे
विद्यमाने कथमेतत्सिद्ध्येतत्राह। हरिचरणेति। हरिचरणस्मरणमेवामृतं मोक्षरूपपरमानंदमकारसत्तेन विमि
तं कलिकलुषज्वरखंडनयेत्तादृशं। एतेन पूर्वस्मरणमात्रेण पोषे निवृत्ते जंतुस्तादृशभावदानेन स्वभावपरावृत्तेः स
त्यां परमानंदानुभवरूपं फलं सिद्धतीति निरूपितं। अथवा। काचन सखी पूर्वोक्तराघावचनश्रवणानंतरं श्रीकृष्णं प्रति
वदति। श्रीजयदेवेति। श्रिया जयेन दीव्यतीति कामजयेन त्वद्रसभरजनिता नंदं सौभाग्ययशोन तथा वदतीति मंडने
मंडनकरणार्थं सद्य हृदयं कुरु न तु तत्कथनमनुचितत्वेन भावनीयं। दयया तथैव कर्तव्यत्वादीति भावः। अ
न्यच्च। पूर्वजीवयमृतमिव दासमिति भवते बोक्तुं त्वद्रसस्य तथैव सिद्धत्वाच्च दयैव कर्तव्येति सूचितं। तत्र हेतु
गर्भविशेषणमाह। हरिचरणेति। हरिदुःखहर्तृयश्चरणं मंडनरूपपरिचरणं तस्य यत्स्मरणं श्रिया कृतं तदेवामृतं।
एवं यो दास्यं करोति सममापि प्रियं न करिष्यतीति स्मरणमेवामृतजीवदानं तु भवतीति। तेन मितं कलिकलुषज्वरखं

॥८८॥

उनं कलहजनि तज्वरखंडुनं यत्रां तादृशः। एवं करणेन पूर्वोक्तकलहजनितां तस्तापोगमिष्यतीति तथा विधेय
 मिति भावः। एवं सखीवचनं श्रुत्वा इषसितवदना पूर्वोक्तमेव पुनस्तुतवतीत्याह। रचयेति। कुचयोश्चित्रं रचयक
 पोलयोः पत्रं कुरुष्व। जघनेकांची घटय। मुग्धस्वजाकवरीभरं रचय। बलयश्चणी पाणौ कलयन् नूपुरौ पदे कुरु। इ
 ति प्रियया निगदितः प्रीतः परमप्रेमयुक्तः। पीतांबरोपेतथाऽकरोत्। करणे हेतुनिष्ठपद्मि प्रेम। उद्गुरसात्मकत्वं
 चेति। एवं विविधबंधार्चनाभिः प्रियया सह सर्वदा बिरहतीति लोकप्रकटितलीला मुपसंहरतीकाचनं सुखी
 कुंजांतरणपठितवतीत्याह। पर्यंकीकृतेति। एवं मुपाचितो भूतो रतिबंधयुक्तो हीः पातु। कथं भूतः। पर्यंकी
 कृतायः नागनायकः शेषस्य फणाश्रणी छत्रवदुपर्यागता तत्संबधि मणिनागणयः संक्रांतः प्रतिबिंबस्तस्य य
 त्संचलताचपलसातया विभु प्रक्रियां सर्वतः साकारव्यापकं ब्रह्म श्रुतिसिद्धमेव न केनापि द्रष्टुमीति दानीं तत्प्रक
 टावालो कथं खितितथा करोतीति सूचितं। तत्रापि स्वस्थ तथा करणे प्रयोजनमाह। अक्ष्णामिति। अक्ष्णांशतैः कृ
 त्वा पादांभोरुहचण्डिणीया वारिधि सुतालस्मीः तां दिव्यक्षः कावव्यूहमिवारचनं कुर्वन्। एकरूपेण तद्वर्तिनं तस्य
 भावा तथा कृतवानिति भावः। एतेन रसात्मकतापि निरूपिता। अथवा। अत्र भावांतरमपि सखीनां सूचयति।
 एवं भूतो हीः। वः पातु। कीदृशः पर्यंकी कृतो येनागमनायकः महाश्यामभुजंगः। रतिशयने चित्तकचनिकरः
 तस्य फणाश्रणी उत्तमगो परिभारु प्रदेशावधिया शोभा तत्रया मणयः अलंकारार्थं विरचिताः शूषणरूपाः तांसा

गणे संक्रांतः स्वप्रतिबिंबस्तस्य संचलतथायथास्वस्य चलनं तथा प्रतिबिंबस्यापि भवतीति तादृशीं विभुप्रक्रि-
 यां विभ्रत। एतेनैतादृशलीलासहितमेव नित्यसाकारं ब्रह्मेति सूचितं। वपुरिति षोडस्कूटमेव तावद्रूपत्वं दक्षिदि-
 त्यर्थः। तत्करणप्रयोजनमाह। अक्षणांशं तेः पादाभिरुहचारिणीया लक्ष्मीः प्रियायाः सा इदानीं रतिबंधसमये
 नायकपश्चाद्गोभभवति। नूपुरहंसकमुद्रिकादिविरचिताः तां दिदृक्षुः कायव्यूहमिवाचनं। तद्येष्मादृशना
 यमेव तावद्रूपत्वं कृतवानित्यर्थः। एवं मुपचितीकृतो रतिनिबद्धः वः सर्वदा पातु। एतदनुभूवं कारयन् सर्वदा र-
 क्षतु। अवतारलीलाया कदाचिन्मानादिदृश्यामंतरायो भवति नित्यलीलास्थितौ सर्वदा परमानंदानुभवो भवे-
 तितथोक्तं। बाह्याभ्यंतरमेकरूपैव स्थितिरिति भावः। एवं पूर्वेषु संहारणे नित्यलीलास्थितिप्रस्तावद्व्याशीर्वादिभि-
 रूपितः। एवं विहारानंतरममलतरकुसुमनिकररमणीयघबलतरप्रभोद्गासितनिकुंजसदनस्थिता इषद्विहमि-
 तामृतचंद्रिकाकुलिकुतप्रियनयनचकोरामंदत्रपानतीकृतविलोचनांतविलोकनपरं ईषन्मानेन नर्मपरिहास-
 मध्वतरां विलोक्य प्रियोय कृतवान् तदनुवादरूपकाचनपठितवतीत्याह। त्वामप्राप्येति। पुरात्वं लक्ष्मीरूपा
 क्षीरोदतीराज्जाता तदा सर्वान् विहाय मपि स्वयं वरपरात्वासीस्तदा त्वामप्राप्य मूढः समुदानीपतिः यद्यपि
 सापि परमसुंदरी तथापि कालकुटमपि वदिति शंकेनोचो। एतेन लक्ष्मीप्राप्त्यभा-
 वेन तु मेव तथा कृतवानित्यर्थः। सूचितः। इहं पूर्वकथाभिः कृत्वा अन्यमनसः अन्यत्र गतं मनो यस्य। एतेनातः

परं संनदास्यामीति भावो विस्मृत इति व्यंजितं । तादृशाराधायाचक्षोचलं विक्षिप्य दूरीकृत्य स्तनकोरकोप
रिमिलन्नेव श्यामाग्रभाङ्गकुचयुगलशोभुमेव प्रदर्शयन्निर्त्यर्थः । अथंशंभुः स्फुटमेव कालकूटमपि विदित्वा
चुकशोभयानि श्रीयत इति हरिस्तादृग्विलासकौतुकानन्दकारित्वेन वपातुः । एवं सर्वदा विविधविहारे निरु
पितः । किञ्च । स तु मृडानीयति स्वयमेव तामसः पुनर्मायारूपायाः पतिः तादृशस्य मोहावभवेन्न तु त्वत्प्रा
प्तिर्भवतीति विषयान्मुचितमेव । अमृतं तु त्वच्चरणसेवया प्राप्येत तन्मया प्राप्तं । अतएव स्वयं परामित्यु
क्तं । न केनचित्साधनेन विधिना वा । एतेनार्थरसः शुद्धनिरुपधिभक्तिमार्गादिदास्येन तत्रापि त्वत्प्रसादेन प्राप्या
नान्यथेति निगूढाशयोक्तापितः । किञ्च । त्वत्प्रसादादेव प्रतिबंधबक्षोचलनिवारणेनेदानमेव फलं प्राप्तमिति वि
क्षिप्य बक्षोचलमितिकथने सूचितं । अतः परं कविः प्रबंधमुपसंहरति । यद्दिद्येवैति । गांधर्वकलासु यत्कोशलं
नाद्यशास्त्रोक्तं तदनुतल्लक्षीकृत्य वैष्णवं ध्यानं । विष्णुशब्देन रसात्मकः पुरुषोत्तमः उक्तः तादृशं वैष्णवं ध्यानं
रागताम्रतालस्वरालापमूर्च्छनोद्गाहसहितं चिंतनं । पुनर्यतश्चंगारं विवेकस्य तत्त्वं यादृशं रसरूपं तादृश
मपि अखिलं सर्वप्रकारभेदसहितं । अथ वयत्पुनः काव्येषु लीलायितं निरूपितं । तत्सर्वजयदेवपंडितकवे
संबन्धिनः श्रीगीतगोविंदतः सुधियः शोभनमति युक्ताः भगवत्संबन्धित्वमेव मतेः शोभनत्वं । तादृशाः परिशोध
यंतु । यस्य यदपेक्षितं तस्य तत्सर्वमेवात्रास्तीति तद्विलोक्य ग्रहंतु । तत्रापि सानंदाः यदेवापेक्षितं तत्प्राप्ता

चानंदसहिताः संतस्तथेत्यर्थः। सुधिय इति। कथनेन भगवत्संबन्धित्वाभावे परिशोधने तस्यासिने भविष्य
 तीति सञ्ज्ञानं दोषितमेतिसूचितं। पंडितपदेन स्वस्मिन्समस्तश्रुतिप्रतिपाद्यभगवत्स्वरूपज्ञानं ज्ञापितं। क
 विपदेन चरसात्मकज्ञानेन तादृशगुणवर्णनसामर्थ्यं द्योतितं। एवं सति एतादृशज्ञानमतिपूर्वकविशोध
 नादानं द्वाप्राप्तिरूपं ग्रंथफलमुक्तं। इदानीं निखिलवस्तुमाधुर्यं विस्मरारकत्वेन स्वप्रबंधकविः स्तौति। सा
 ध्वीमाध्वीकेति। यावज्जयदेवस्य चंचासि शृंगार एव सरोयत्र तादृशं भावं विध्वक् सर्वतः देहप्राणं द्रियेषु
 स्वत एव साधनं विनैव इह धीरापां यच्छति। वितरंति। एते वै तश्च वणमंत्रेण भगवति रसात्मकभावो भवती
 ति ज्ञापितं। तावद्गुणी संबन्धि सकलामधुरपदार्थानां परिहार इति तेषामप्रयोजकत्वमाह। हे माध्वीक तव
 चिंता इदानीं साध्वीनसम्बोचोक्तानः। तव माधुर्यं रसेन्द्रियारवाद्यं एतन्माधुर्यं तु केवलमंतःकरणास्वा
 द्यमिति त्यागमुचितमेवेति तथा। हे शंकरे त्वं तु कर्करासीति तवापि निबिचारः। अथ हे द्राक्षे त्वं के द्रक्ष्यंति।
 अपितु न केपीत्यर्थः। हे जम्भत त्वं नाद्येवामृतं वस्तु तामृतमेव। यत एतद्वाचजनिततापतस्यानां जीवनकर्तृ
 सामर्थ्याभावात्तथात्वमेव। हे क्षीरेतेरसस्तु नीरं जलमेव। हे माकंद त्वं तु क्रंदको किलादिकृज्जनमिषेण क्रंदप्र
 लापे कुरु। तथापि तव माधुर्यं न केनाप्यास्वाद्यमिदानीं। हे कौताघरत्वे तु घणितलं गच्छ अघः पतेति भावः विष
 यवासनाया अपि निवृत्तत्वात्। एवं सर्वेषां परिहार उक्तः एतेना। लौकिकमाधुर्यं निरूपितं। जयदेवकविवरव

चसामितिसर्वमवदाते ॥ ॥ श्रीगोपीजनवल्लभवल्लभचरणारविंदसंस्मरणात् । मतिरभवन्ममाश्रितमगा
 धहीरेकेलिप्रवाधैः ॥१॥ अहंजनेस्वरं विहरणचडादेवमयिचाप्ययाग्यरक्ताभूत्प्रभुचरणपाथोजकरणा । नेच
 दवंलीलाललितगुणाभावाः स्फुटतराभवेयुनौनूनममनिगमगूढैकगतयः ॥२॥ यदत्रकिंचिद्विमतंसंतः
 सौहार्दशीलता । संस्कारयंतुदययाक्षमंतां प्रभवोपितत् ॥३॥ ॥ इति श्रीपंचनदान्वयवयेद्दिमकविदामोद
 रभट्टसूनुगोपालभट्टविरचितायां गीतगोविंदशेकायां गूढार्थदीपिकायां सुप्रीतपीतांबरनामद्वादशः सर्गः स
 माप्तः ॥ शुभं भवतु । श्रीरक्त ॥

इति गीतगोविन्द टीका श्रीपदोपका समाप्त ॥
— (गोदान्द भट्टः)